

НАУКОВЕ КОМПЛЕКТУВАННЯ ФОНДІВ ЯК БАЗОВИЙ РІВЕНЬ МУЗЕЙНОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Однією із центральних у музеєзнавстві є проблема музейного предмета, без якого не може бути й самого музею як інституту соціальної пам'яті. Музейний предмет – це оригінальний предмет, вилучений із реальної дійсності й включений у музейне зібрання. Важливим фактором під час комплектування музейних фондів є вироблення критеріїв добору предметів музейного значення, до яких відносять: автентичність, комунікативність, інформативність, атракційність, експресивність, а також репрезентативність джерела. Автентичний музейний предмет є засобом музейної комунікації. Взаємодіючи з експозицією, він створює зв'язок між відвідувачами та тими подіями, котрі відображає предмет, виконує функцію соціальної пам'яті, є одним із найрезультативніших каналів музейної комунікації. Таке спілкування не може відбуватися самовільно, а має ґрунтуватися на фондовому зібранні. Наукова організація комплектування є базовим рівнем музейної комунікації.

Наукове комплектування здійснюється на основі наукової концепції, у якій викладено завдання, принципи, форми та методи комплектування. Концепція комплектування фондів – це евристичний проект, покликаний прискорити самовизначення, саморозвиток, самоорганізацію в області музейної діяльності; розрахований на створення та пошук «свого обличчя», обґрунтування необхідності нових підходів, розуміння їх ролі та місця. Без дієвої науково-дослідницької підготовки, вироблення стратегічних орієнтирів та основних напрямів комплектаційної роботи надзвичайно складно вести мову про ефективне поповнення фондозбірні музею. Саме тому в контексті наукової комунікації робиться надзвичайно багато кроків для налагодження інформаційних каналів із реальними та потенційними фондоутворювачами.

Упродовж чотирьох десятиліть існування Національного музею історії України у Другій світовій війні завдяки комунікативному науковому підходу під час комплектування фондів, враховуючи соціальне замовлення, котре пред'являло суспільство, сформовано найбільше та найцінніше тематичне зібрання в Україні серед музеїв воєнного профілю, яке на сьогодні налічує близько 400 000 музейних предметів.

Початок фондової колекції Національного музею історії України у Другій світовій війні поклали 26 800 одиниць музейних предметів, переданих із фондосховища Державного історичного музею (нині Національний музей історії України). Упродовж двадцяти років основними фондоутворювачами були ветерани війни, їхні родини, згодом – учасники локальних конфліктів. Велася цілеспрямована робота з фотокореспондентами, кінооператорами, художниками. Фондова колекція поповнювалася творами мистецтва, що безпосередньо створювалися на фронті. Вони несли в собі не лише достовірність факту, а й емоційний заряд.

У музеї використовують традиційні форми та методи комплектування: систематичне, тематичне, комплексне, «по гарячих слідах», закупки. Особливого значення в систематичній роботі з комплектування фондів набувають наукові відрядження, для проведення яких в останні роки створюються потужні музейно-експедиційні групи. Відрядження передбачаються щорічними планами і мають комплексний характер. Їм, як правило, передує науково-дослідницька робота науковців в архівах, установлення комунікаційних зв'язків із військкоматами, пошуковцями, громадськими організаціями, сільськими радами, тривале листування тощо.

Із здобуттям Україною незалежності та зміною політичної обстановки були внесені корективи у форми та методи комплектування фондів, воно стало більш тематичним. Науковці зосередили увагу на українській тематиці, на комплектуванні реліквій, які б розкривали за допомогою музейних предметів народний характер війни, акцентували увагу на образі простого солдата, трагедії та героїзмі українського народу, участі українців у локальних конфліктах та війнах. Завданням музейної експозиції було всебічне висвітлення сторінок історії війни. В окремі теми для комплектування були виділені такі, як військові мобілізації, військовополонені, військові втрати, остарбайтери, депортація, соціогуманітарні складники війни. На окрему увагу заслуговували питання українського визвольного руху у західних регіонах, проголошення відновлення незалежності Української держави, створення Української повстанської армії, перебування українців в інших арміях світу.

У пошуках оптимального рішення проблеми комплектування фондів музейні фахівці встановлювали стійкі комунікаційні канали з науковими, державними, архівними інституціями, громадськими організаціями, творчими спілками, пошуковцями, колекціонерами, осередками братства ОУН-УПА. Продовжувалася робота з ветеранами та родинами учасників Другої світової війни, збройних конфліктів ХХ ст.

Завдяки цій співпраці колекція поповнилася замовчуваними архівними документами, зокрема, текстом радянсько-німецького договору про ненапад від 23

серпня 1939 р. та додатковими таємними протоколами до нього; архівними джерелами, що переконливо розповідають про плани нацистської верхівки щодо України та її народу; документами, що характеризують соціально-економічну та воєнно-політичну обстановку в Україні, розповідають про стан Збройних сил, деморалізованих і дезорганізованих масовими репресіями; зведеннями про виселення мешканців західних областей України тощо.

У результаті співпраці з колекціонерами, меценатами та пошуковцями музейні колекції були поповнені залишками зброї, військової техніки, спорядженням, нагородами, солдатськими медальйонами, знайденими на місцях оборонних боїв тощо. Конструктивний комунікативний зв'язок налагодився з бельгійським колекціонером Мартіном Богартом, який подарував музею понад 600 предметів, серед них – книжка А. Гітлера «Моя боротьба», видана в Мюнхені в 1938 р.; мотоцикл BMW тип Р-12 із коляскою, що використовувався у військах танкової дивізії SS «Вікінг» 1-ї танкової армії генерал-фельдмаршала Клейста групи армій «Південь» і був узятий як трофей радянськими воїнами наприкінці 1941 р. в Криму. Цікавою та плідною нині є співпраця науковців Меморіалу з колекціонером Дмитром Піркллом. Упродовж 2016 – 2017 рр. він передав до музею унікальні німецькі матеріали про початок Другої світової та німецько-радянської воєн, з історії українського визвольного руху в роки Першої та Другої світових війн, документи українських остарбайтерів, поминальні картки військовослужбовців Вермахту. Останнім часом музей тісно співпрацює зі Всеукраїнською громадською організацією «Союз «Народна пам'ять» (голова правління Ярослав Жилкін). Нещодавно пошуковці передали до музею реліквії з окопів Першої світової війни, знайдені в Закарпатській області.

Упродовж багатьох років йшла цілеспрямована планова робота з центральними органами виконавчої влади, зокрема з Міністерством оборони України, штабом Сухопутних військ Збройних сил України, обласними, республіканським в АР Крим, міськими Київським та Севастопольським військкоматами. У результаті, від 2006 р., на довічне державне зберігання передано документи з обліку полеглих військовослужбовців Червоної армії 1939 – 1945 рр. У музеї сформовано Документальний фонд з обліку військових втрат України у Другій світовій війні. Він складається з 9,5 тис. архівних справ, які містять близько 3 млн персональних документів щодо загиблих та зниклих безвісти військовослужбовців, призваних на фронт військкоматами України, та є найповнішим документальним зібранням із цієї проблематики. Розпочато створення Всеукраїнської електронної бази даних на загиблих та зниклих безвісти воїнів. Станом на 1 липня 2017 р. ресурс налічує 439 тис. персональних карток загиблих та понад 437 тис. сканографій документів по м. Києву, Вінницькій, Дніпропетровській, Житомирській, Закарпатській, Івано-Франківській, Одеській та

Чернівецькій областях, а також по окремих районах Волинської та Львівської областей. Наповнення бази триває. Науковці проводять роботу з родичами загиблих воїнів, що звертаються в музей за копією «похоронки» і погоджуються передати до музею реліквії, які зберігали упродовж багатьох років.

Паралельно йшли перемовини з Міністерством оборони України військовими комісаріатами, галузевим державним архівом щодо передачі на постійне державне зберігання особових справ Героїв Радянського Союзу, кавалерів ордена Слави 3 ступенів, кавалерів 4 медалей «За відвагу», офіцерів-фронтовиків із непересічними долями, які проживали в Україні. Нині у фондovій колекції понад 800 справ. Представлені в них наративи дають змогу вивчити теми, котрі упродовж тривалого часу замовчувалися, зокрема, оточення, полон, перебування на окупованій ворогом території, діяльність репресивних органів, радянські військові мобілізації в Україні тощо. Про співпрацю з Міністерством оборони свідчить і колекція Бойових прапорів, котра налічує 421 одиницю музейних предметів та містить прапори військових частин і з'єднань, що відзначилися в період Другої світової війни, а також військових училищ, які готували кадри для фронту, а в повоєнний час дислокувалися на території України й були розформовані. Водночас із прапорами до музею надійшли грамоти про їхнє вручення, нагороди (переважно воєнного часу) та нагородні документи.

Комунікативний підхід у комплектуванні фондів широко використовується в роботі з державними, урядовими органами та установами. Завдяки постійному співробітництву з Експертно-фондовою радою з питань безоплатної передачі вилучених або конфіскованих культурних цінностей, обернених відповідно до закону в дохід держави, музейну колекцію поповнили понад 2,5 тис. музейних предметів (нагороди радянські та Третього райху, окупаційні листівки, грошові знаки, фотографії, зразки німецької холодної зброї, патефони тощо). А планомірна робота в архівах дала змогу встановити власників деяких нагород.

Завдяки співпраці з Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон України в рамках реституційних процесів до Меморіального комплексу поступило 1 208 листів, вивезених нацистами з Кам'яця-Подільського. Кореспонденція датована переважно червнем – липнем 1941 р., та до 2009 р. вона зберігалася у фондах Технічного музею Відня (Австрія). Одночасно було започатковано соціально-гуманітарну акцію «Увага! Пошук! Непрочитані листи 1941-го!», основним завданням якої став пошук рідних і близьких адресатів. Для цього були відправлені листи в усі обласні адміністрації України, оприлюднені скани конвертів та адреси на сайті музею. Історія цих листів дістала широкий резонанс не лише в Україні, а й далеко за її межами. Радіо, телебачення, газети, пошукові організації, телепрограма «Чекай на мене», просто небайдужі громадяни донесли новину про унікальну колекцію. На сьогодні вдалося

розшукати 617 родин авторів листів і вручити їм копії. Завдяки співпраці з цими родинами ефективно поповнюються різні тематичні фондові колекції автентичними матеріалами бійців 1941-го.

З метою вивчення теми та збору артефактів про депортацію кримських татар у 2010 р. відбулося планове відрядження до АР Крим. Заздалегідь був установлений зв'язок з релігійною громадою м. Бахчисарай (голова Абла Мамутов). За сприяння пана Мамутова була проведена зустріч з очевидцями тих подій та записані їхні спогади. Унікальним документальним свідченням став щоденник депортованого кримського татарина Рамазана Ісмаїлова, у якому викладена хроніка виселення кримськотатарського народу та деталізуються умови перебування на спецпоселенні в Узбекистані.

За останні десятиліття фондову колекцію поповнили багатотомні мартирологи загиблих у роки німецько-радянської війни та у воєнних конфліктах ХХ ст. – Книги Пам'яті та Книги Скорботи України, Книги Пам'яті інших республік колишнього СРСР, у яких згадані наші співвітчизники. Це багатомірний історичний меморіальний звід, який показує війну у всіх її проявах, дає змогу осмислити глибину трагедії, повноту втрат і жертв українського народу. Це також цінний матеріал для різноманітних досліджень науковців. Завдяки цілеспрямованій роботі з Пошуково-видавничою агенцією «Книга Пам'яті України» та її регіональними відділеннями, а також видавництвами та ветеранськими організаціями республік колишнього СРСР музей поповнився цими виданнями.

Широкого розмаху набули такі види робіт як звернення через пресу, радіо, телебачення, листування, співпраця з творчими спілками, громадськими організаціями. Комунікативний підхід у комплектуванні забезпечує «зворотний зв'язок». Прикладами «зворотного зв'язку» під час комплектування фондів можна вважати музейний проект «Родинна пам'ять про війну», на який відгукнулися сотні родин. Музейні колекції поповнилися хвилюючими родинними історіями та понад 1 500 музейними предметами з сімейних архівів із різних регіонів України,

Активна комунікативна діяльність науковців через музейний сайт також дає позитивні результати. У 2016 р. до музею звернулася уродженка України, а нині – жителька м. Мюнхена Олена Хоффман, яка запропонувала облікові та медичні картки українських остарбайтерів, виявлені під час будівельних робіт у стіні старого будинку. Музей доклав чимало зусиль для того, щоб документи опинилися в Україні. Наразі ці унікальні «свідки» страждань українців представлені в експозиції. Звернулася до музею і колишня директорка Львівського Народного музею «Пагорб Слави» Ольга Артеменко з проханням узяти на державне зберігання оригінальні артефакти визволителів Львівщини від гітлерівців. Цей унікальний пласт матеріалів (особисті документи, речі, епістоли воєнної доби, тощо) після розформування музею зберігався в неналежних умовах. Науковці музею

оперативно відгукнулися на цю пропозицію і на сьогодні архів ґрунтовно вивчається, систематизується та досліджується.

Невелика частка матеріалів надійшла за заповітами власників. Це свідчить про високий суспільний рейтинг Меморіалу та високу довіру до нього.

Суспільно-політичні процеси в країні вимагають від науковців музею нових напрямів та шляхів комплектування, встановлення нових комунікативних каналів. Це, перш за все, комплектування музейних предметів, які дають можливість відтворити в експозиції темарій воєнного буття, з акцентувавши увагу на «українському факторі» війни, її соціогуманітарних складниках, людському вимірі війни, а також ґрунтовно та всебічно розкрити роль і місце України в здобутті перемоги у Другій світовій війні. В окремі теми для комплектування виділені: «Україна та українці у Другій світовій війні»; «Окупаційні режими: радянський, нацистський, румунський, угорський»; «Культурне і церковне життя в роки війни» (зокрема на окупованій території); «Національно-визвольний рух Опору українського народу»; «Державотворчі процеси в Україні 1944 – 1945 рр.»; «Українці у військових формуваннях армій країн антигітлерівської коаліції та антикомінтернівського блоку»; «Українсько-польський конфлікт»; «Геноциди, депортації, репресії та переслідування за етнічною ознакою»; «Повсякденне життя українців в умовах Другої світової війни та соціальні наслідки воєнного лихоліття» тощо.

Другий напрям для комплектування – анексія Криму, війна на Сході України, продовження героїчних традицій українського народу в боротьбі за свободу, незалежність Вітчизни. Адже в перспективі у планах Меморіалу – створення першого в Україні музею, присвяченого бійцям, котрі воюють на Сході України.

Комплектуючи фонди, використовуючи тісні регулярні та встановлюючи нові комунікативні зв'язки, Меморіал накопичує соціально значиму інформацію, котру трансформує в нові експозиції, виставкові проекти, тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник. – Львів. – 2005.
2. Основы музееведения: Учебное пособие / Отв. ред. Э.А. Шулепова. – М.: Едиториал, УРСС., 2005.
3. Концептуальні засади науково-фондової роботи Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс на 2016 – 2020 рр. Наукова частина музею.
4. Музей війни народної. Збірник наукових статей. – К., 1999.

5. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vim.gov.ua>
6. Єрмолаєва І.В. Форми та методи збирання та комплектування колекцій в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Наукова частина музею.
7. Диса К. Як розговорити музейний предмет. Музейний простір. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua>
8. Фонди Національного музею історії України у Другій світовій війні. Меморіальний комплекс. Науково-інформаційний каталог.